

Piliakalniai gyventojų akimis

ARVYDAS MALONAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos 31, 03111 Vilnius

El. paštas malonaitis@inbox.lt

Straipsnyje pateikiamas 2007–2010 m. Lietuvos edukologijos universiteto (tuomet VPU) studentų kraštotyrinės praktikos metu atliktos gyventojų apklausos duomenų apibendrinimas. Remiantis 74 anketų duomenimis, aptariamos gyventojų žinios apie piliakalnius apskritai ir jų konkretus santykis su savo aplinkos piliakalniu.

Raktažodžiai: piliakalnis, apklausa, respondentas, apklausos duomenys, gyventojų požiūris

ĮVADAS

Piliakalniai bene geriausiai žinoma Lietuvos archeologinio paveldo paminklų rūšis. Tai įtvirtintos senųjų gyvenviečių, medinių pilių vietos, įrengtos kalvose, krantų kyšuliuose, pusiasaliuose. Jų viršūnėse suformuotose įvairios formos aikštelėse buvo statomi gyvenamieji, ūkiniai, gynybiniai pastatai. Per ilgesnį nei 2,5 tūkst. metų gyvavimo laikotarpį piliakalniai patyrė įvairius raidos etapus – pradėdant ne visai įtvirtinta gyvenvietė ir baigiant pilies vieta. Daugelio jų nebeliko – juos sunaikino ir gamta, ir žmogus. Išlikę apie tūkstantis piliakalnių tarpusavyje yra labai įvairūs, kartais sunkiai atitinkantys apibendrintą įvaizdį. Žvelgdami į piliakalnių visumą turbūt nesuklysimė teigdami, jog tai daugiasluoksniai praeities liudininkai – juos galima nagrinėti kaip archeologijos, istorijos, mitologijos, architektūros, karo inžinerijos ar kt. objektus. Istorinės atminties požiūriu pravartu pažvelgti, ką apie piliakalnius mano gyventojai, t. y. atlikti jų apklausą. Dabartiniame įvairiausių sociologinių tyrimų fone tai lyg ir nieko nauja – eilinė apklausa siekiant išsiaiškinti rūpimą klausimą. Visgi metodo taikymas archeologinio paminklo atžvilgiu gal kiek netikėtas ir nelauktas, tačiau istorinės atminties tyrinėjimų požiūriu suprantamas ir pateisinamas, nes piliakalnis tam labai tinkamas objektas. Tyrimas buvo orientuotas į vyresnius kaimo žmones, nes tai didelę gyvenimo patirtį, tvirtą požiūrį, savą gyvenimo filosofiją turintys gyventojai. Be to, parinkta tokia grupė, kuriems piliakalnis – neatsiejama gyvenimo dalis, t. y. piliakalnį jie mato nuolat. Taigi tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti pasirinktos respondentų grupės konkrečias žinias apie piliakalnius ir jų santykį su savo aplinkos piliakalniu. Straipsnyje pateikiami apibendrinti šios apklausos rezultatai.

Pasirengimas tyrimui ir jo eiga

Gyventojų apklausa buvo savarankiška studentų praktikos dalis. Pasirengimo metu vykdavo keletą dienų stovykla Kulionyse (Molėtų r.), kurios metu buvo mokomasi praktiškai atpažinti piliakalnį ir jo sudedamąsias dalis pagal Kulionių piliakalnio pavyzdį. Siekiant

išsamesnio vaizdo, buvo lankomi Čiulėnų, Liesėnų, Suginčių, Vorėnų, Želvų (Molėtų r.), Pakalnių, Narkūnų, Tauragnų, Taurapilio, Vosgėlių (Utenos r.) piliakalniai. Išvykų metu studentai, pasitelkdami informacinių šaltinių duomenis, bandė savarankiškai atpažinti sudedamąsias piliakalnių dalis. Tokiu būdu jie bent iš dalies susidarydavo vaizdą apie piliakalnių įvairumą ir buvo pasirengę apklausai. Be to, šie studentai jau buvo baigę tris kursus, t. y. jau įveikę etnografinės praktikos sunkumus, todėl bendravimas su gyventojais jiems nebuvo naujiena. Galima pridurti, kad apklausa nebuvo vienintelė užduotis. Apie pasirinktą piliakalnį ir jo aplinką reikėjo surinkti ir daugiau duomenų, pvz.: ar lengvai randamas, iš kurių pusių geriausiai matomas, kokios vertingos panoramos atsiveria nuo piliakalnio, ar pažeistas / nepažeistas ryšys su aplinka, kokie saugomi istorijos, kultūros ir gamtos objektai yra piliakalnio aplinkoje, kokios pagalbos, žvelgiant studento akimis, piliakalniui reikėtų nedelsiant.

Atliekant tyrimą laikytasi šių nuostatų:

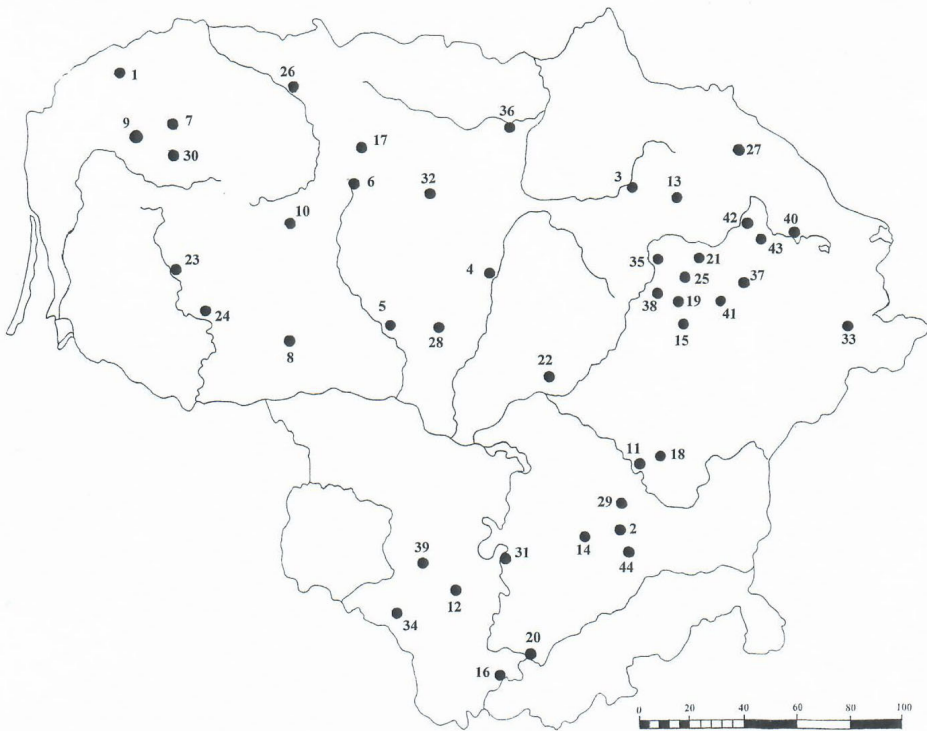
1. Apklausiami gyventojai turi būti ilgai gyvenę ar gyvenantys piliakalnio aplinkoje, t. y. piliakalnį gyventojas turi nuolat matyti. Apklausiami galėjo būti ir tie gyventojai, kurie apklausos metu gyveno mieste ar kitoje vietoje, bet prieš tai buvo ilgai gyvenę piliakalnio aplinkoje, taip pat tie, kurie atsikėlė į piliakalnio aplinką iš kitur, bet išgyveno joje pakankamai ilgai.
2. Gyventojų amžius apklausos metu neturėjo būti jaunesnis kaip 50 metų. Dėl tų gyventojų, kuriems tuo metu buvo 80 ir daugiau metų, palikta spręsti vietoje.
3. Apklausoje negalėjo dalyvauti buvę ar esantys istorijos mokytojai.
4. Piliakalnis, kurio aplinkoje buvo ieškoma respondentų, turi būti pakankamai išvaizdus, lengvai atpažįstamas.
5. Atsisakyta daryti apklausą apie miestuose esančius piliakalnius.

Lyties požiūriu respondentai pasiskirstė nevienodai – didžiąją dalį sudarė moterys (58; 78,4 %) ir apie penktadalį vyrai (16; 21,6 %). Kadangi apibendrinami skirtingais metais darytos apklausos duomenys, respondentai grupuoti pagal jų gimimo metus 10 metų intervalu, pradedant 1921 m. ir baigiant 1960 metais. Amžiaus požiūriu didžiausią dalį (31,4 %) sudarė 1931–1940 m. gimę respondentai (6 vyrai ir 25 moterys). Kitų trijų amžiaus grupių respondentų skaičius apylygis. Kadangi respondentų požiūris dėl vardų ir pavardžių minėjimo išsiskyrė, straipsnyje jos neminimos.

Konkretų piliakalnį studentai rinkosi, vadovaudamiesi piliakalnių atlasu [2], vėliau tai buvo derinama siekiant išvengti tų pačių gyventojų klausinėjimo kelis kartus. Kiekvienas studentas turėjo atlikti bent dvi apklausas. Gyventojų apklausa vykdyta 44 piliakalnių aplinkoje (pav.). Teritoriniu požiūriu jie šiek tiek netolygiai dengia bemaž visą Lietuvos teritoriją, taigi ir apklausos rezultatai atspindi ne kokį nors vieną regioną, bet iš esmės visą teritoriją.

Anketa sudaryta remiantis esamomis tyrimo metodų rekomendacijomis [3, 179–189]. Iš viso joje buvo 70 klausimų, apimančių įvairius aspektus, pradedant žiniomis apie piliakalnį ir jo aplinką, prisiminimus iš jaunystės, baigiant šiandieniniu santykiu. Atsižvelgiant į respondentų amžių visi klausimai buvo atviri, klausinėta pokalbio metodu. Kai kurie jų suformuluoti taip, kad priklausomai nuo situacijos juos galima praplėsti arba iš viso neklausinėti. Per kelerius metus iš viso užpildyta 210 anketų. Šiam apibendrinimui panaudotos 74 anketos (35,2 %). Kitos pripažintos netinkamos dėl neišsamų duomenų, netinkamai parinktų respondentų ar piliakalnio.

Straipsnyje pateikiamos citatos su respondento vardu, amžiumi ir piliakalnio, apie kurį kalbama, pavadinimu, kuris nebūtinai turi sutapti su kaimo, kuriame gyvena respondentas, pavadinimu.

Pav. Piliakalniai, kurių aplinkoje vyko gyventojų apklausa.

1 – Apulė (Skuodo r.); 2 – Aukštadvaris (Trakų r.); 3 – Aukštupėnai (Kupiškio r.); 4 – Bakainiai (Kėdainių r.); 5 – Betygala (Raseinių r.); 6 – Bubiai (Šiaulių r.); 7 – Džiuginėnai (Telšių r.); 8 – Eržvilkas (Jurbarko r.); 9 – Gandinga (Plungės r.); 10 – Kalniškiai (Kelmės r.); 11 – Karmazinai (Vilniaus r.); 12 – Kaukai (Alytaus r.); 13 – Kereliai (Kupiškio r.); 14 – Lepelionys (Prienų r.); 15 – Liesėnai (Molėtų r.); 16 – Liškiava (Varėnos r.); 17 – Luponiai (Šiaulių r.); 18 – Maišiagala (Vilniaus r.); 19 – Maišiakulė (Molėtų r.); 20 – Merkinė (Varėnos r.); 21 – Narkūnai (Utenos r.); 22 – Paberžė (Jonavos r.); 23 – Padievaitis (Šilalės r.); 24 – Pagramantis (Tauragės r.); 25 – Pakalniai (Utenos r.); 26 – Papilė (Akmenės r.); 27 – Papiliai (Rokiškio r.); 28 – Paplienija (Telšių r.); 29 – Pilsupiai (Kėdainių r.); 30 – Pipiriškės (Elektrėnų sav.); 31 – Punia (Alytaus r.); 32 – Raginėnai (Radviliškio r.); 33 – Rakšteliai (Švenčionių r.); 34 – Rudamina (Lazdijų r.); 35 – Šeimyniškėliai (Anykščių r.); 36 – Šimoniai (Pasvalio r.); 37 – Taurapilis (Utenos r.); 38 – Trakiniai (Anykščių r.); 39 – Varnupiai (Marijampolės r.); 40 – Verslava (Zarasų r.); 41 – Vorėnai (Molėtų r.); 42 – Vosgėliai (Zarasų r.); 43 – Zabičiūnai (Zarasų r.); 44 – Žuklijai (Trakų r.)

Konkrečios žinios apie piliakalnius

Pirmiausia pravartu pažvelgti, ką respondentai apskritai žino apie piliakalnius. Šiam aspektui išryškinti pasitelkta 12 klausimų, pradedant piliakalnio samprata, jų paskirtimi, gausa

Lietuvoje, baigiant klausimais apie tai, kiek jiems apskritai rūpi piliakalniai. Kad geriau įsivaizduotume situaciją, pateikiama 1 lentelė su kai kuriais šio bloko klausimais ir atsakymais. Kairėje lentelės skiltyje pateikiamas sutrumpintas klausimo variantas, dešinėje – respondentų atsakymai, išreikšti absoliučiais skaičiais ir procentais.

Pradžioje buvo prašoma apibūdinti, kas, jų manymu, yra piliakalnis. Visi sutartinai tvirtino, jog tai kalnas ar kalva, kartais pridėdami epitetus „gražus“, „aukštas“, kur kitados stovėjo pilis. Pastebėta, kad dažnai sprendžiama iš savo aplinkoje esančio piliakalnio: *aukštas kalnas su lyguma viršuje* (Petras, 81 m., Narkūnai); *aukšta kalva su lygiu viršum* (Marija, 59 m., Karmazinai); *didelė aukšta kalva ir nulygintas viršus; status kalnas, ant jo didelis kiemas* (Stasė, 67 m., Šeimyniškeliai); *aukšta kalva su aikšte ant viršaus* (Juozas, 68 m., Eržvilkas); *aukštas, ovalus kalnas, kur kažkada galbūt stovėjo pilis; aukštas, status kalnas* (Ona, 69 m., Merkinė). Viena respondentė nurodė, kad piliakalniu gali būti ir *neiškili vieta, nedidelė kalvelė* (Irena, 62 m., Maišiagala). Kadangi, kaip ji pati teigė, įvairiomis aplinkybėmis yra aplankiusi netoli šimto piliakalnių, toks pastebėjimas yra atsiradęs iš patirties. Apskritai piliakalnio apibūdinimui atitinka populiarią trumpą jo apibrėžimą, įsigalėjusį žodynuose, vadovėliuose, populiariuose leidiniuose, o dabar ir internete. Atsakymai iš esmės rodo, kad gyventojai skiria, kur yra piliakalnis, o kur paprasta aukšta kalva. Visgi atskiri piliakalnio dariniai (pylimai, grioviai, terasos, šlaitai ir kt.), t. y. kas formuoja jo savitumą, gyventojams ganėtinai sudėtingas dalykas. Bemaž tik ketvirtadalis bent jau apie pylimus ir griovius yra girdėję – didžioji dalis tokių darinių nei žino, nei pastebi.

Į klausimą, ar piliakalniai atsirado savaime, ar tai žmogaus rankų darbo produktas, nuomonės išsiskyrė. Visgi beveik pusės respondentų manymu, pradžią piliakalniams davė gamta, o žmogus tinkamą vietą pritaikė: *kalnas žmonių apdirbtas, per daug jis taisyklingas, kad toks natūraliai atsirastų. Visi jie panašūs: didelė aukšta kalva ir nulygintas viršus, tik vieni didesni, kiti mažesni* (Vita, 50 m., Raginėnai); *aukšta kalva, patobulinta, paaukštinta žmogaus* (Stanislava, 68 m., Žuklijai); *pagrindas susiformavo ledynmečio metu, vėliau žmogus tik prisidėjo* (Vida, 53 m., Vosgėliai); *kalva gamtos, pylimai, grioviai – žmogaus darbas* (Juozas, 51 m., Luponiai); *gamtos darbas, bet „kepurė“ supilta švedų* (Danutė, 73 m., Papilė). Kartais atsakymas būna prieštaringas: *atsirado seniai, kai žmonių dar nebuvo ir čia pat dauguma yra žmogaus rankų darbo* (Albina, 55 m., Lepelionys).

Piliakalnį gyventojai dažniausiai suvokia kaip buvusios pilies vietą, t. y. pirmiausia jis siejamas su gynybine funkcija. Dalis mano, kad piliakalniuose galėjo būti ir gyvenama, dar kitiems jis asocijuojasi su šventviete ar aukojimų vieta, tačiau nei vienas nepaminėjo, kad piliakalniuose laidota. Štai keletas būdingesnių atsakymų: *priėmus krikštą imti naudoti gynybos reikalams. Prieš tai, ko gero, pagonys naudojo kaip maldos vietą* (Emilija, 67 m., Betygala); *vieta gyventi ir gintis, galėjo stovėti ir pilis. Ko gero, tai buvo tos teritorijos centras* (Ona, 82 m., Kereliai); *gynybinis postas nuo priešų* (Uršulė, 77 m., Pagramantis); *aukšta vieta, ant kurios kažkada stovėjo pilis* (Virginija, 57 m., Kaukai); *pilies vieta, gyventi ir gintis, juk tada buvo neramūs laikai* (Marijona, 73 m., Padievaitis); *paskirtis gynybinė, taip pat aukojimų vieta* (Vytautas, 72 m., Karmazinai); *stovėjo pilys ir buvo šventvietės* (Juozas, 68 m., Eržvilkas); *gyventi ir slėptis* (Genė, 72 m., Maišiagala); *stovėjo pilys ir buvo skirti apsiginti nuo priešų; skirti ir gyventi* (Saulius, 51 m., Gandinga); *greičiausiai gintis, pasislėpti nuo priešų, galbūt juose žmonės ir gyvendavo* (Steponas, 62 m., Paberžė).

Kaip matyti 1 lentelėje, respondentų nuomonės apie piliakalnių kiekį Lietuvoje įvairios. Apie šeštadalis jų kiekio nurodyti nesiryžo, o didžioji dalis mano, kad jų yra nuo

1 lentelė. Žinios apie piliakalnius

Klausimas	Atsakymas
kas yra piliakalnis?	kalva (graži / aukšta) – 100 %
ar tai žmogaus / gamtos darinys?	žmogaus – 27 (36,5 %); gamtos – 11 (14,9 %); gamtos ir žmogaus – 36 (48,6 %)
ar žino kitus piliakalnių darinius?	žino ir pastebi – 17 (23 %); nei žino, nei pastebi – 57 (77 %)
kiek piliakalnių Lietuvoje?	nuo keleto iki kelių tūkst. – 62 (83,8 %); kiekio neįsivaizduoja – 12 (16,2 %)
kur jų daugiausia?	neįsivaizduoja – 16 (21,6 %); įvairiai, iki atskirų rajonų – 58 (78,4 %)
ar žino daugiau piliakalnių?	išvardijo nuo 1 iki 10–67 (90,5 %); negalėjo paminėti nė vieno – 7 (9,5 %)
kokia jų paskirtis?	pilies vieta, gyventi, gintis – 67 (90,5 %); paskirties nenurodė – 7 (9,5 %)
ar aplankė kitus?	aplankė kitus – 51 (68,9 %); neaplankė – 23 (31,1 %)
ar domina kilmė?	domina – 55 (74,3 %); nelabai – 4 (5,4 %); nedomina – 15 (20,3 %)
ar savarankiškai domisi?	savarankiškai domisi – 18 (24,3 %); nesidomi – 56 (75,7 %)
ar kažką apie juos skaitė?	skaitė – 49 (66,2 %); neskaitė – 25 (33,8 %)

keleto iki net kelių tūkstančių: *keletas* (Ona, 80 m., Varnupiai); *apie 20* (Renė, 64 m., Pilsupiai); *apie 50* (Regina, 62 m., Džiuginėnai); *Lietuvoje tūkstančiai* (Violeta, 51 m. Džiuginėnai); *daug, koks šimtas tai tikrai* (Antanas, 74 m., Betygala); *labai daug, gal apie 800, kadangi esu girdėjusi, jog Lietuva yra ne tik ežerų kraštas, bet ir piliakalnių* (Marijona, 73 m., Padievaitis); *apie 800* (Rita, 56 m., Pagramantis).

Apie tai, kuriame Lietuvos regione jų daugiausia, maždaug penktadalis respondentų negalėjo nieko pasakyti, kitų nuomonės įvairavo nuo regionų iki atskirų rajonų. Pavyzdžiui: *daugiausia apie Vilnių ir Kauną, kur buvo daugiausia pilių* (Juozas, 60 m., Luponiai); *yra bemaž visoje Lietuvoje* (Liuda, 63 m., Pipiriškiai); *Dzūkijoje ir Aukštaitijoje, mažiausiai Suvalkijoje* (Danutė, 78 m., Rudamina); *galbūt prie didžiųjų upių ir ežerų, manyčiau, kad Vidurio Lietuvoje, kur teka Nemunas ir Neris, bei Aukštaitijoje, ežerų krašte* (Steponas, 62 m., Paberžė); *daugiausia prie Trakų, Vilniaus, Žemaitijoje* (Violeta, 51 m., Džiuginėnai); *Žemaitijoje, nes ten dvasia ypatinga – dvelkia pagonybe* (Danutė, 73 m., Papilė); *Anykščių rajone, nes ten labai kalnuota* (Joana, 58 m., Kereliai); *Žemaitijoje, nes ten labai kalvota* (Rita, 56 m., Pagramantis); *Aukštaitijoje, nes ten labai kalvota* (Vida, 57 m., Maišiakulė). Pastebėta, kad sprendimui įtakos kartais turi paties respondento gyvenamoji vieta, – kur gyvena, ten ir daugiausia. Visgi daugiausia „balsų surinko“ Aukštaitija – ją minėjo bemaž kas trečias–ketvirtas. Aukštaitija kaip piliakalnių kraštas asocijavosi ir kai kuriems žemaičiams. Kita vertus, dalis aukštaičių piliakalnių gaušą įsivaizduoja Žemaitijoje: *į Vokietijos pusę, Žemaitijoje, kad nuo kryžiuočių apsigintų* (Alfonsas, 72 m., Aukštupėnai); *Žemaitijoje, nes jie kariavo su Ordinu* (Genė, 72 m., Maišiagala); *Žemaitijoje, nes ten kryžiuočiai labai puolė* (Jonas, 79 m., Liesėnai).

Be savo aplinkoje esančio piliakalnio, didžioji dalis respondentų žino jų ir daugiau. Dažniausiai buvo išvardijama nuo vieno iki penkių, po septynis ir dešimt suminėjo tik du respondentai, daugiau kaip dešimt – viena respondentė. Pirmiausia tai netoliese esantys, žinoma, jei tokių yra ir juos žino. Iš tolimesnės aplinkos dažniausiai buvo minimi Kernavės, Punios, Aukštadvario, Alytaus, Merkinės, Medvėgalio, Lopaičių, Birštono piliakalniai. Bemaž dešimtdalis respondentų negalėjo įvardyti nė vieno piliakalnio. Apie kitus piliakalnius dažniausiai nepasakyta nieko konkretaus. Tik viena respondentė paminėjo, kad *Kernavės piliakalnis yra pats svarbiausias, nes ten buvo sostinė* (Irena, 62 m., Maišiagala). Apie trečdalis apklaustų gyventojų teigė, kad kitų piliakalnių niekada neaplankė, kiti dažniausiai minėjo gretimus, vienas kitas įvairiomis aplinkybėmis yra aplankę nuo dviejų–trijų iki dešimties, viena respondentė, kaip jau minėta, jų aplankiusi netoli šimto.

Bemaž trys ketvirtadaliai respondentų užsiminė, kad jiems įdomios žinios apie piliakalnius, jų kilmę. Tačiau beveik tiek pat nurodė, kad savarankiškai tuo nesidomi ir nesidomėjo, tik kartais straipsnius laikraštyje paskaito. Tie, kuriems tai svarbu, nurodė, kad *savas kraštas visada domina, – skaitau visa, ką rašo apie mūsų kraštą, piliakalnius taip pat* (Aksavera, 52 m., Betygala); *domiuosi kaip ir bet kuris neabejingas savo šaliai bei istorijai žmogus. Skaičiau įvairių medžiagą apie mūsų piliakalnį, teko domėtis ir rajono piliakalniais* (Algirdas, 72 m., Eržvilkas).

Ties klausimu apie piliakalnių atsiradimo laiką tenka sustoti kiek plačiau, nes lentelėje duomenys nepateikti. Atsakydami respondentai pateikė labai platų intervalą. Dalis pamėgino nurodyti daugiau ar mažiau tikslų laiką: *atsirado XV a.* (Jadvyga, 80 m., Luponiai); *atsirado apie 1 000 m. pr. Kr.* (Liuda, 63 m., Pipiriškiai); *atsirado prieš šimtus metų* (Genovaitė, 79 m., Taurapilis); *atsirado prieš du tūkstančius metų* (Virginija, 57 m., Kaukai); *atsirado apie XII–XIII a.* (Zita, 55 m., Šimoniai). Kiti piliakalnių atsiradimo laiką tradiciškai siejo su procesais, įvykiais, karais, žinomų asmenybių gyvenimo laikotarpiais: *viduramžiais piliakalnius supylė švedai* (Bronė, 71 m., Pakalniai); *labai seniai, prie švedų, nes šnekėjo, kad bažnyčia švedų statyta* (Ona, 77 m., Kalniškiai); *atsirado kunigaikščių laikais* (Jonas, 65 m., Merkinė); *ledynmečio metu, žmonės juos tik šiek tiek paformavo savo reikmėms* (Antanas, 51 m., Pipiriškiai); *senais laikais, gal Vytauto laikais, gal Vytautas su Napoleonu supylė* (Ona, 80 m., Varnupiai); *seniai, dar kai kaimo turbūt nė nebuvo* (Ona, 82 m., Kereliai); *gal kiek anksčiau už Mindaugą* (Stasė, 67 m., Šeimyniškėliai); *po ledynmečių, kai prasidėjo karai su vokiečiais ir švedais* (Jonas, 66 m., Šeimyniškėliai); *kai atsirado poreikis gintis nuo priešų ir miško žvėrių, prieš kelis tūkstančius metų* (Algirdas, 72 m., Eržvilkas); *seniai, kai dar žmonių nebuvo* (Albina, 55 m., Lepelionys); *kada žmonių nebuvo, gamta kažkaip sutvėrė* (Angelė, 82 m., Liškiava); *kai pirmą kartą žmonės pradėjo burtis į bendruomenes, pradėjo statyti piliakalnius, kad galėtų apginti maisto atsargas ir patys save* (Rita, 55 m., Pagramantis); *atsirado formuojantis žemės plutai ir ledynams* (Alma, 51 m., Pagramantis); *nuo Algirdo laikų* (Vanda, 67 m., Maišiagala); *atsirado labai, labai seniai, gal dar kai vergai egzistavo* (Pulcherija, 70 m., Zabičiūnai). Tokie ir panašūs atsakymai iš pirmo žvilgsnio gal kiek primena TV laidos „Klausimėlis“ atsakymus. Tačiau neskubėkime teisti. Mums, profesionalams, viskas aišku, mes galime neabejodami nurodyti konkretų laiką, priešingai nei seniai mokyklas baigusieji ir kuriems šis klausimas toli gražu nebuvo tarp svarbiausiųjų. Visgi dalis respondentų mėgina atsakyti įprastai, t. y. konkrečiai nurodydami vienokią ar kitokią datą. Kita dalis tai daro jiems labiau priimtinu būdu, bet ir jų atsakymai kartais labai konkretūs. Iš dalies tai primena situaciją,

kai garbingo amžiaus žmogaus klausama, kiek jam metų: bemaž niekada nepasakomas konkretus amžius, tiesiog nurodoma, kad gimė tais ir tais metais. Panašiai ir mūsų atveju – minima istorinė asmenybė, įvykis, procesas, kuris sukonkretinamas dar koku nors įvykiu. Kita vertus, apie respondentų pasaulėvaizdį negalima spręsti vien tik iš keleto atsakymų. Tai, kad atsakydami jie nelabai pataiko, dar nieko nereiškia, – jų pasaulėvaizdis labai aiškus. Per daugelį metų užsifiksavę praeities įvykiai, apie kuriuos jie girdėjo mokykloje, bažnyčioje, radijuje, pokalbiuose, skaitė laikraščiuose, matė per televiziją ir pan., yra susiklostę į labai aiškų vaizdinį, kurį mes galėtume palyginti nebent su vaizdu, regimu pro galingesnius žiūronus ar teleobjektyvą, kai į stebėjimo lauką patenka ne koks nors vienas, o keletas objektų. Regimas vaizdas mums atrodo plokščias – objektai yra, bet atstumas tarp jų tarsi išnyksta. Taigi išgirdęs klausimą *kada*, žmogus be vargo prisimena girdėtus įvykius, bet neprisimindamas konkrečios jų datos, pateikia vaizdinį, panašų į legendą. Štai trumpa ištrauka iš pokalbio apie Kulionių piliakalnį: *...ant piliakalnio buvo bažnyčia, o kapinės Kapučiaragyje (Želvų piliakalnis priešais Kulionių piliakalnį, kitapus siauro, ilgo ežero). Tai kaip darydavo, kai reikėdavo iš bažnyčios nugabenti mirusįjį į kapines? Negi buvo kaip nors plaukiama? Ne, niekur plaukti nereikėjo, nes tai buvo prieš tvaną ir vandens tada nebuvo...* Galima pridurti, kad daugeliui senesnių vietos gyventojų, kaip ir pašnekovei, žinomi pasakojimai apie minėtame Kapučiaragyje ežero esą išplaukamus kaulus. Jei taip, vadinasi, ten buvo kapinės, o jei kapinės, tai turi būti ir bažnyčia. Žinoma, kad ji turėjo būti pačioje gražiausioje, pačioje aukščiausioje vietoje, ir piliakalnis tam – kaip tik. Tačiau kada taip buvo Kulionyse, niekas pasakyti negali, tik aišku, kad labai seniai. Viską į savo vietas sustato pagrindinis argumentas – tvanas. Logika geležinė, nors siužetas su tiesa nieko bendra neturi. Panašių dalykų galima rasti pasakojimuose ir apie kitus piliakalnius.

Kaip matyti iš atsakymų, didžioji dalis respondentų neretai pateikia visiškai neblogas žinias apie piliakalnių atsiradimą, paskirtį, žino daugiau piliakalnių, kai kuriuos iš jų yra lankę, dalį domina piliakalnių kilmės klausimai, jie yra kažką apie tai skaitę. Jei atsakymus lyginsime pagal amžių, tai matysime, kad vadinamosios jaunesnės, t. y. pokario, kartos atsakymai yra šiek tiek tikslesni, išsamesni. Vienas kitas minėjo, kad su ekskursijomis ir šiaip yra aplankę nemažai piliakalnių, patinka istorija, todėl apie piliakalnius yra skaitę laikraščiuose ar kitoje spaudoje. Tačiau atskirais atvejais būta ir šešiasdešimties nesulaukusiųjų, kurie, atrodo, nei mokyklą lankė, nei ką skaitė, nei kur buvo (tiek vyrai, tiek moterys). Kita vertus, tarp senosios (iki karinės) kartos atstovų pasitaiko ganėtinai šviesių asmenybių. Nieko keista tame nėra – skirtingos gyvenimo aplinkybės, interesai lemia skirtingus požiūrius.

Santykis su savo aplinkos piliakalniu

Kadangi apklausa buvo orientuota į tuos gyventojus, kurių aplinkoje yra piliakalnis, svarbu pažvelgti, kiek jis jiems yra artimas. Šiam aspektui išryškinti pasitelkta 14 klausimų, pradedant legendomis, ypatumu ir individualiu santykiu su „savo“ piliakalniu. Kaip ir ankstesniu atveju, 2 lentelėje pateikiami sutrumpinti klausimai ir absoliučiais skaičiais bei procentais išreikšti atsakymai.

Apžvalgą pradėsime nuo piliakalnio pavadinimo. Kaip matyti iš 2 lentelės, daugiau kaip trečdalis apklaustųjų „savąjį“ piliakalnį vadina kitais vardais, nei tai yra įteisinta oficialiose suvestinėse, žinynuose ir pan., nors pastaruosius jie taip pat žino, tiesa, ne visi. Tai įprastas dalykas. Apskritai vietinėje kalboje dažniau galima išgirsti kalno ar

kalnelio, pilies kalno, tiesiog piliakalnio pavadinimą: *be vardo mūs kalnelis* (Vytautas, 82 m., Trakiniai); *neturi jis kokio specialaus pavadinimo, kuriuo vadintų, – užtenka pasakyti kalnelis, ir visiems aišku, apie ką kalba* (Janina, 78 m., Bakainiai); *dažniausiai kalnu, kartais piliakalniu, kartais pilies kalnu* (Angelė, 82 m., Liškiava); *piliakalniu, Aukštupėnų, Kupiškio, bet šiaip tiesiog piliakalniu* (Alfonsas, 75 m., Aukštupėnai). Kartais respondentai nurodo, kada atsirado oficialus pavadinimas, pvz., *seniau jis vadintas Šunakariu, dar Pamiškine kartais pavadinamas. Neseniai, po ekspedicijų, dar Rakštelių pradėtas vadinti; Rakštelių oficialus, kiti – žmonių sugalvoti* (Liudvika, 77 m., Rakšteliai). Kai kada pavadinimų būna išties nemažai, pavyzdžiui, Liškiavos piliakalnį respondentai vadino Kalnu, Pilies kalnu, Piliakalniu, Raganos kalnu, Bažnyčios kalnu, Aukalniu. Lepelionių piliakalnį, plačiai žinomą Napoleono kepurės vardu, respondentės vadino Balnakalniu, Ugnies kalnu, Vestuvių kalnu ir viena jų čia pat paaiškino, kad žmonės klauso legendų, žvelgia į jo formą ir tuomet gimsta vis nauji vardai (Elena, 65 m., Lepelionys). Panašiai mano ir kito Lietuvos krašto respondentė: *keletą vardų gali turėti todėl, kad juos sugalvoja žmonės pagal tai, kaip jis atrodo, su kokiais įvykiais susijęs, prie kokių objektų yra. Tai daugiau atskirų šeimų reikalas – kiek žmonių, tiek ir nuomonių* (Ona, 82 m., Kereliai).

2 lentelė. Santykis su „savo“ piliakalniu

Klausimas	Atsakymas
ar vadina kitaip?	vadina kitu ne oficialiu vardu – 30 (40,5 %)
ar žino legendų dėl pavadinimo?	žino – 24 (32,4 %); nežino – 50 (67,6 %)
ar žino legendų apie piliakalnį?	žino – 45 (60,8 %); nežino nieko – 29 (39,2 %)
ar pasakojo tėvai?	pasakojo – 35 (47,3 %); nepasakojo – 39 (52,7 %)
ar piliakalnis ypatingas?	ypatingas – 59 (79,7 %); neypatingas – 15 (20,3 %)
ar vietovė ypatinga?	ypatinga – 51 (69 %); neypatinga – 23 (31 %)
kada gražiausias?	grožis nesvarbus – 7 (9,5 %); įvairiais metų laikais – 67 (90,5 %)
ar piliakalnis keičiasi?	kaitą pastebi – 51 (68,9 %); nepastebi – 15 (20,3 %); nežino – 8 (10,8 %)
ar sieja su šeimos gyvenimu?	sieja – 41 (55,4 %); nesieja – 33 (44,6 %)
ar kada nueina?	taip – 70 (94,6 %); ne 4 – (5,4 %)
ar perteikia žinias ?	perteikia – 62 (83,8 %); neperteikia – 12 (16,2 %)
ar turi nuotraukų?	turi – 20 (27 %); neturi – 54 (73 %)
ar patenkinti?	taip – 64 (86,5 %); nelabai – 4 (5,4 %); nepatenkinti – 6 (8,1 %)
ar gailėtusi išnykus piliakalniui?	gyvenimas nepakistų – 24 (32,4 %); nežino – 5 (6,8 %); gailėtusi – 45 (60,8 %)

Bemaž visada, kai tik imama kalbėti apie piliakalnius, atsiranda sąsaja su legendomis. Klausimo neišvengta ir šiuo atveju, tik čia jis suskaidytas į dvi dalis: legendos apie patį piliakalnį ir jo pavadinimą. Kita vertus, tuo mėginta nustatyti, gal vietos gyventojai apie „savo“ piliakalnį žino ką nors daugiau, nei yra pateikiama leidiniuose [4; 6].

Kaip rodo šios apklausos duomenys, su pavadinimu sietinų legendų žino apie trečdalis respondentų. Tai nestebina, nes daugumos jų pavadinimas sietinas su kaimo pavadinimu. Nors kartais jie turi ir kitokius pavadinimus, tačiau jų kilmę aiškinančių legendų

bemaž nepasitaikė. Nors didesnė dalis respondentų teigė žinantys legendų apie pačius piliakalnius, tačiau dažnai pasakojimas apsiribodavo vienu, rečiau dviem trumpučiais sakiniiais. Kartais tai būdavo panašu į plačiau žinomų legendų nuotrupas.

Taigi tyrimas atskleidė didesnę pavadinimų įvairovę, nei randama informaciniuose leidiniuose. Legendų klausimu vietiniai gyventojai kokio nors išskirtinumo neparodė, dažniausiai jų žinios buvo gerokai menkesnės, palyginti su pateikiamomis įvairiuose leidiniuose.

Respondentų paprašyta pamėginti prisiminti, ką apie greta esantį piliakalnį kalbėjo tėvai (ar šeimoje), kaimynai ir kiti žmonės, taip pat mokykloje. Šiokia tokia statistinė išraiška gauta tik pirmuoju atveju – tarp prisiminusių apie iš tėvų girdėtus pasakojimus ir neprisiminusių skirtumas labai menkas (2 lentelė). Be to, kai kurie iš prisiminusių nurodė, kad kalbėti kalbėdavo, bet konkrečiau neprisimena, pavyzdžiui: *apie piliakalnį tėvai nieko neįprasto nepasakodavo, – visiems tai buvo natūralu, kad jis stovi ir tiek* (Juozas, 60 m., Luponiai). Kiti prisiminė konkretesnius pasakojimus: *kad anksčiau čia gyveno žmonės, kad stovėjo pilis* (Antanas, 51 m., Pipiriškiai); *kad protėviai jame gindavosi nuo užpuolikų* (Elena, 73 m., Paberžė); *kalbėjo didžiuodamiesi, kad apylinkėje yra toks įspūdingas piliakalnis* (Danutė, 50 m., Paplienija). Neretas tėvus teisino laiko stoka: *tėvams nebuvo laiko, kad pasakotų apie piliakalnį, dirbti reikėjo* (Algirdas, 81 m., Liškiava); *tėvai nieko nepasakojo, tėvams nebuvo laiko* (Birutė, 75 m., Verslava). Kartais paatvirauta: *mano tėvas jame kasė duobes bulvėms laikyti* (Alvydas, 65 m., Papiliai). Prisiminimai apie kaimynus negausūs: *nelabai tiems kaimynams, kaip ir mums, jis rūpėjo* (Algirdas, 81 m., Liškiava); *kad čia galima ką nors iškasti* (Liuda, 63 m., Pipiriškiai); *apie piliakalnį vietiniai žmonės nekalba, jiems tai tokia pat vieta, kaip bet kuris šalia esantis kalnas* (Joana, 51 m., Kereliai); *neskirdavo didelio dėmesio piliakalniui, tai buvo netoli namų toks savaime suprantamas reginys* (Marijona, 73 m., Padievaitis). Apie mokyklos laikus (tų, kurie lankė) prisiminimai prieštaringi. Dalis respondentų kategoriškai tvirtino, kad mokykloje nei apie greta esantį, nei apie kitus piliakalnius niekas nieko nekalbėjo. Kartais tai aiškinta politinėmis aplinkybėmis: *apie piliakalnius mokykloje nebuvo kalbama. Tais laikais dar nebuvo tikros Lietuvos istorijos* (Stasė, 67 m., Šeimyniškėliai); *nepamenu, kad ką kalbėtų, buvo sovietiniai laikai* (Aksavera, 52 m., Betygala); *tėvai ir mokykloje nekalbėjo, net buvo uždrausta juos minėti* (Janina, 76 m., Taurapilis); *sovietiniais laikais mokykloje nebuvo kreipiamas dėmesys į piliakalnius, jų tyrinėjimą, saugojimą. Dabar dėmesys jau atkreipiamas* (Rita, 55 m., Pagramantis). Kiti nebuvo tokie kategoriški ir prisipažino, kad nelabai ką iš to meto pamena. Trečiųjų prisiminimai apie mokyklos laikus labai šviesūs ir nėra iš tolo neprisimena apie kokius nors suvaržymus ar abejingumą: *mokytoja daug pasakojo apie didvyrius, rodos, kartu ėjom ant piliakalnio* (Jonas, 86 m., Trakiniai); *ką konkrečiai kalbėjo, neatsimenu, tačiau geografijos mokytojas Sasnauskas mus, vaikus, nusivesdavo prie šio piliakalnio* (Kazimieras, 70 m., Aukštupėnai); *mokykloje daug kalbėjo apie piliakalnį. Buvo tradicija kiekvieną pavasarį jį aplankyti* (Danutė, 50 m., Paplienija); *mokykloje buvo ne tiek kalbama, kiek buvo organizuojamos išvykos į piliakalnį. Tradicija buvo paskutinę mokslo metų dieną atšvesti Apuolės piliakalnyje. Atvažiuodavo moksleiviai ir mokytojai su dviračiais iš kitų mokyklų. Buvo organizuojamos sportinės rungtys* (Genutė, 68 m., Apuolė). Kai kurie respondentai dar prisiminė, kad vadovaujami mokytojų rinko medžiagą apie savo apylinkės piliakalnį, darė standus. Tai, be kita ko, rodo, koks yra svarbus mokytojo vaidmuo.

Vertindami greta esančio piliakalnio bei visos jo aplinkos išskirtinumą, penktadalis gyventojų teigė, kad „jų“ piliakalnis niekuo neišsiskiria iš kitų, kiti manė, kad jis kažkuo

ypatingas. Tarp atsakymų vyrauja standartiniu virtęs pasakymas, kad *ypatingas savo garbinga / didinga praeitimi ir legendomis*. Taip atsakė daugiau kaip pusė teigusiuju, kad „jų“ piliakalnis ypatingas. Iš principo toks teiginys yra teisingas, plačiąja prasme tinkantis bet kuriam piliakalniui, tačiau nerodo tikro individualaus santykio ir primena jau girdėtą frazę. Kiti atsakymai sukasi apie tiek paties piliakalnio, tiek nuo jo viršaus atsiveriančio vaizdo grožį ir tik vieną kitą galima pavadinti individualiais pastebėjimais: *ypatingas, kad palaidoti partizanai* (Ona, 87 m., Pakalniai); *tuo, kad vienas iš dviejų Pasvalio rajone esančių piliakalnių* (Zita, 56 m., Šimoniai); *tas kalnas yra svarbus tiems, kas prie jo užaugo nuo mažų dienų. Žmogus turi susigyventi su tuo kalnu, jį pamilti, žinoti jo praeitį, tada ir bus jis tau ypatingas* (Angelė, 82 m., Liškiava).

Aplinką, kurioje yra piliakalnis, kiek daugiau kaip du trečdaliai respondentų įvardijo kaip ypatingą. Visgi kai kurių atsakymai neužtikrinti: *kažkuo, aišku, ypatinga* (Vladas, 56 m., Žuklijai); *ypatinga kažkuo, gal dėl to, kad iš senovės* (Laima, 50 m., Džiuginėnai). Kitiems ten viskas ypatinga: *šalia piliakalnio viskas ypatinga* (Genutė, 68 m., Apulė); *ypatinga grožiu, ramybe; sakoma, kad ypatingi ir ežerai, ir šaltiniai šalia piliakalnių, nes jų vanduo gali dovanoti amžiną gyvenimą* (Albina, 55 m., Lepelionys). Kartais atsakymai skamba labai šiuolaikiškai: *energetiškai stipri vieta* (Liuda, 63 m., Pipiriškiai); *energetiškai gera vieta, kurioje gali pabūti, pasikrauti teigiamos energijos, pasigrožėti vaizdais* (Elvyra, 73 m., Rudamina). Kai kam vietos ypatingumas siejasi su grožiu: *graži vieta, puikus kraštovaizdis* (Uršulė, 77 m., Pagramantis); *na, tiesiog graži vieta* (Stanislava, 68 m., Žuklijai). Visgi daugiausia vietos ypatumas vienaip ar kitaip sietas su istorine praeitimi: *ypatinga savo praeities įvykiais* (Genė, 72 m., Maišiagala); *mena senus istorinius laikus, garbingas betygališkių kovas* (Emilija, 67 m., Betygala). Kaip matyti iš 2 lentelės duomenų, vietos ypatingumas pažymimas rečiau nei piliakalnio. Neretai piliakalnis laikomas ypatingu, bet jo aplinka – ne.

Kaip jau minėta, apklausos specifiką sudarė tai, kad respondentai turi ilgai gyventi ar būti ilgai gyvenę piliakalnio aplinkoje, taigi neišvengiamai jį nuolat matyti. Tačiau į klausimą, ar jie stebi piliakalnį, tik retas kuris atsakė teigiamai. Dažniausiai atsakė, kad nestebi, bet retkarčiais pasižiūri, pavyzdžiui: *kad stebėčiau iš kažkokio reikalo, tai tikrai ne, bet vis tiek kasdien ar pro langą, ar išėjusi į kiemą, tarsi savaimė pasižiūriu* (Aldona, 79 m., Liškiava); *nori ar nenori, vis tiek jį matai* (Kazimieras, 84 m., Raginėnai). Kalbėdami apie piliakalnio kaitą ir jo grožį, respondentai pirmiausia tai sieja su metų laikais. Vieniems jis gražiausias pavasarį ir vasarą, kai pasidengia žaluma, žydi gėlės, kitiems – rudenį, kai medžių lapai pakeičia spalvą, tretiems gražiausias žiemą, kai medžiai be lapų ir išryškėja formos. Pastarieji kartais pažymi, kad toks piliakalnis jiems primena vaikystę, kai su broliais, seserimis ir kaimynų vaikais čiuoždavo slidėmis ar rogutėmis šlaitais. Kartais emocijos tiesiog liejasi per kraštus: *Man kiekvienu metų laiku jis gražus, vis kitaip atrodo: vasarą žalias, rudenį spalvotas, žiemą baltas. Metų laikai jį keičia. Jo nenupasakosi, jį reikia pamatyti ir atrodytų jis vis kitaip* (Vita, 50 m., Raginėnai).

Apie trečdalis respondentų „savo“ piliakalnio kaitos nepastebi arba nežino, kaip ją atpažinti, kiti ją suvokia įvairiai. Bene dažniausiai kaita įvardijamas piliakalnio ir jo aplinkos sutvarkymas: *keičiasi į gerąją pusę, nes atsirado laiptai, neauga medžiai* (Genovaitė, 79 m., Taurapilis); *prie kolchozo dilgėlynai buvo* (Anelė, 73 m., Raginėnai); *tarybiniais metais buvo geriau prižiūrėtas, o dabar tiesiog apleistas* (Genė, 72 m., Maišiagala). Kiti tokius pokyčius esminiais nelaiko: *keičiasi tik jo apaugimas medžiais, krūmais, taip pat nuo jo matomas vaizdas, bet forma ir dydis išlieka tokie patys* (Danutė, 78 m., Rudamina). Kartais

piliakalnis tarsi nyksta akyse: *rodos su metais lyg susmego į žemę* (Nijolė, 54 m., Kalniškiai); *seniau, atrodo, buvo didesnis, o dabar labai sumažėjęs* (Ona, 80 m., Varnupiai). Kai kurie nurodo iš tiesų grėsmingus simptomus: *šlaitai slenka, piliakalnis, atrodo, smunka* (Zita, 55 m., Šimoniai); *šlaitus plauna vanduo* (Juožas, 68 m., Eržvilkas). Kitų manymu, pokyčius pastebėti sunku: *šiaip keičiasi, tik vieno žmogaus gyvenimo nepakanka, kad tuos pasikeitimus pamatytum* (Vida, 57 m., Maišiakulė); *kai gyveni šalia, tai nelabai ir pastebėti kaitą* (Elena, 73 m., Paberžė).

Pravartu pažvelgti, kokią vietą greta esantis piliakalnis užima šeimos gyvenime. Kaip matyti iš 2 lentelės duomenų, į tiesiogiai pateiktą klausimą, ar jūsų šeimos gyvenimas kaip nors siejasi su piliakalniu, respondentų atsakymai pasiskirstė apylygiai. Dažnas iš teigiamai atsakiusiųjų paaiškino, kad arba vienas, ar su giminaičiais, vaikais, anūkais aplanko piliakalnį ir jo aplinką. Kai kurie dėl amžiaus ir sveikatos dabar jau nebeneina arba tą daro retai. Norint galutinai išsiaiškinti gyventojų poziciją, prie šio klausimo anketoje buvo sugrįžta su kiek kitokia formuluote: ar kada nors aplankote piliakalnį. Į šitaip iškeltą klausimą neigiamai atsakė tik keturi respondentai. Dauguma tai daro dažnai, ganėtinai detalai paaiškindami, su kuo, kokiomis progomis tai daro ar darydavo anksčiau. Neretas pasisieloja, kad dabar sveikata jau nebe ta. Kai kam tai įprasta kasdienės veiklos aplinka: *ten prabėgdavo visos vasaros bedirbant lauko darbus ir besilinksminant* (Genutė, 68 m., Apulė); *čia, šalia jo, visi mano vaikai ir anūkai užaugo* (Birutė, 75 m., Verslava).

Pamėginus sužinoti, ar respondentai savo žinias apie greta esantį piliakalnį kam nors perteikia ar yra perteikę, taip pat prirėkė dviejų klausimų, nes šiek tiek pasikartojė anksesnė situacija. Netoli trečdalis apklaustųjų nurodė, kad jokių žinių niekam nėra perteikę. Tačiau pasidomėjus, ar apie piliakalnį pasakoja savo artimiesiems, giminaičiams ir svečiams, kategoriškai tą neigiančiųjų sumažėjo iki šeštadalio. Pastarųjų atsakymuose nesunku pastebėti perdėtą kuklumą: *neturiu žinių, todėl niekam neperteikiu* (Joana, 58 m., Kereliai); *nepasakoju, nes yra svarbesnių reikalų nei piliakalnis, o kad ir neklausė niekas* (Vita, 50 m., Raginėnai); *ne, nes jei nežinai, tai kam meluoti, teršti praeitį* (Angelė, 82 m., Liškiava). Net ir teigiami atsakymai neretai taip pat kuklūs: *nepasakoju, jei neklausia* (Vytautas, 85 m., Trakiniai); *nelabai, mažai kam* (Vladas, 56 m., Žuklijai); *jokių žinių apie piliakalnį nesu teikusi niekam, tik savo giminaičiams* (Birutė, 75 m., Verslava); *svečiams pasakoju tik tiek, kad šalia toks yra, jokių kitokių žinių neturiu. Svečiai to taip pat nesureikšmina* (Ona, 82 m., Kereliai). Visgi dalis respondentų atsakė aiškiai ir ganėtinai plačiai. Būtent tarp jų buvo tokių, kurie turi nuotraukų su piliakalnio vaizdais. Tiesa, jų neturėjimas kartais savaip paaiškinamas: *kai gyveni šalia, tai ir nuotraukų nereikia, – jis pats kaip nuotrauka* (Vita, 50 m., Raginėnai); *o kam jų reikia, išėini ir prieš akis matai* (Jonas, 79 m., Liesėnai).

Kaip gyventojai vertina piliakalnio kaimynystę, t. y. ar jie patenkinti, kad gyvena netoli piliakalnio? Tik apie penktadalį respondentų tuo nelabai patenkinti ar nepatenkinti visai. Didžioji dalis kaimynystę vertina teigiamai dėl įvairių priežasčių. Vieni dėl to, kad graži vieta: *kažkaip maloniau gyventi tokioje gražioje vietoje* (Nijolė, 54 m., Kalniškiai); kiti, kad vieta žymi: *kiekvienas būtų patenkintas, gyvendamas ten, kur kažkada ta vieta Lietuvai buvo svarbi* (Algirdas, 79 m., Liškiava); treti tai sieja su visu savo gyvenimu: *kaip galiu būti nepatenkinta, gyvendama ten, kur gimiau, augau ir jau senatvę leidžiu. Čia mano gimtinė, mano namai, o piliakalnis nuo to irgi neatsiejamas* (Aldona, 79 m., Liškiava); dar kiti žvelgia pragmatiškai: *taip, dabar čia prie ežero žemė brangi* (Vladas, 56 m., Žuklijai). Kadangi dalis gyventojų nebuvo linkę atvirauti, todėl pamėginta prakalbinti klausimu, ar

kaip nors pasikleistų jų gyvenimas piliakalniui išnykus. Kaip ir reikėjo tikėtis, atsakymai buvo įvairūs. Sąlyginai juos galima suskirstyti į tris grupes: teigiančius, kad gyvenimui įtakos tai neturėtų, nežinančius ir tuos, kuriems piliakalnio trūktų. Kaip matyti iš 2 lentelės duomenų, trečdalis gyvenimui tai įtakos neturėtų, bet daugiau kaip pusė gailėtųsi, jei jo nebūtų. Kaip ir pirmuoju atveju, didžioji dalis gyventojų pasigestų gražaus kraštovaizdžio: *labai trūktų, vis tiek smagu kartais nueiti, pasižvalgyti* (Albina, 55 m., Lepelionys); kiti nebuvo tokie konkretūs arba tai siejo su dvasiniais dalykais: *širdį skaudėtų ir keista būtų* (Vita, 50 m., Raginėnai); *kažko trūktų sielai* (Algirdas, 72 m., Eržvilkas); *tiesiog liūdna būtų, prisiminimai tik liktų* (Renė, 64 m., Pilsupiai); *prarasčiau dalelę savęs, nes nuo pat gimimo gyvenu šalia jo* (Elena, 73 m., Paberžė); *geriau tegul jis būna* (Jonas, 65 m., Merkinė). Įdomu tai, kad kai kurie, tvirtinę, jog yra nepatenkinti piliakalnio kaimynyste, visgi dėl jo gailėtųsi.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nors didžioji dalis respondentų piliakalnį mini kaip praeities liudininką, visgi pirmiausia jį vertina per emocinę ir šeimos prizmę. Nieko keista tame nėra. Kaip matyti iš apklausos duomenų, gyventojai ne kažin ką gali pasakyti apie „savo“ piliakalnį – vieną kitą legendą ar jos nuotrupą, na, kad jis gražus, kad aplinka graži, kad toli nuo jo matyti. Iš tiesų ten gražu, ten gali pabūti vienas, parymoti, pasigrožėti vaizdais, rasti atokvėpį, pasvajoti, ten pirmiausia vedami vaikai, anūakai, svečiai, taigi piliakalnis yra stiprus traukos centras. Ir ne vien tai, nemenkais emociniais išgyvenimais paremta ir mokykloje buvusi veikla: kažką jie ten darė, ėjo, važiavo, be abejo, buvo smagu ir tai įstrigo visam gyvenimui. Kažkas net ir garbingo amžiaus sulaukęs prisimena mokytoją, su kuriuo kartu lankydavo piliakalnį. Kaip matome iš atsakymų, didžioji dalis gyventojų patenkinti tuo, kad gyvena šalia piliakalnio, kuris yra neatskiriama jų gyvenimo dalis. Jei gyvenimas nugyventas daugiau ar mažiau sėkmingai, tai ir gyvenamoji vieta visuomet bus vertinama teigiamai.

Beje, gyventojų buvo klausinėjama ir kitų dalykų apie piliakalnį, pavyzdžiui, ar yra „jų“ piliakalnio aplinkoje kokių nors saugomų objektų (gamtos, istorijos, archeologijos, kultūros), galbūt „jų“ piliakalnį savo kūryboje paminėjo koks nors menininkas (literatas, dailininkas, fotografas). Absoliuti respondentų dauguma apie tai nieko negalėjo pasakyti. Tai liečia ne tik mažiau žinomus, bet ir tokius žymius piliakalnius, kaip Liškiavos ar Merkinės. Taigi pasakymas, kad pro kaimo gyventojų akis nepastebėtas nepraslysta niekas, teisingas tik iš dalies. Kita vertus, tokių rezultatų suabsoliutinti taip pat negalima. Pavyzdžiui, kitos apklausos metu klausinėjant jau kitus gyventojus rezultatas gali būti ir priešingas.

Būtina bent trumpai paminėti dar vieną apklausos metu išryškėjusį aspektą – požiūrį į piliakalnį kaip į praeities kovų liudininką. Nors apie tai ir nebuvo klausinėjama, jis labai akivaizdžiai išryškėjo atsakymuose apie piliakalnio apibrėžimą, paskirtį, atsiradimo laiką, paplitimą, pavadinimą, legendas, tėvų ir mokytojų pasakojimus, ypatumą. Jau pati sąvoka *piliakalnis* nuteikia didingai, dvelkia senove ir liudija apie kažkada stovėjusią pilį. Kaip taikliai pažymėjo S. Kulevičius, lietuviui pilies įvaizdis pirmiausia asocijuojasi su piliakalniais – jau senokai išnykusių medinių pilių atminties ženklais [5, 200]. Iš tiesų baigiamasis medinių pilių, kartu ir piliakalnių naudojimo etapas (XIV–XV a.) siejasi su tuo metu vykusiomis kovomis su kryžiuočiais, todėl ne nuostabu, kad bemaž bet kurį piliakalnį gyventojai pirmiausia mato kaip šių kovų dalyvį. Pagrindus susiformuoti tokiai nuostatai padėjo dar 1883–1884 m. *Aušroje* išspausdinti keli Jono Basanavičiaus straipsniai *Apie senovės Lietuvos pilis*, 1891 m. išleisti atskira knygele [1, 55–101]. M. Vitkūno manymu,

būtent šie tekstai turėjo įtakos daugeliui kitų publikacijų, itin gausiai skelbtų iki XX a. 3-ojo dešimtmečio pabaigos, o autoriaus nupieštas piliakalnių paveikslas labai derėjo prie XIX a. pabaigoje pasireiškusio lietuvių istorijos mitologizavimo, romantinių istorijos vaizdinių paieškų, herojinių tautos istorijos epizodų (kova su kryžiuočiais, Pilėnų, Kauno pilies gynyba ir t. t.) sureikšminimo, stiprinusio kolektyvinę tapatybę, telkusio tautą [7, 279–280]. Kaip matome, ši veikla buvo ne veltui, ji pasiekė mūsų respondentus per tėvus ir senelius, mokyklą, spaudą, vykusias iniciatyvas.

IŠVADOS

1. Kaip matyti iš atsakymų, didžioji dalis respondentų pateikė visiškai neblogas žinias apie piliakalnių atsiradimą, paskirtį, žino daugiau piliakalnių, kai kuriuos yra aplankę, dalį domina piliakalnių kilmės klausimai, jie yra kažką apie juos skaitę. Jei atsakymus lyginsime pagal amžių, tai matysime, kad vadinamosios jaunesnės, t. y. pokario, kartos atsakymai yra šiek tiek tikslesni, išsamesni. Vienas kitas minėjo, kad su ekskursijomis ir šiaip yra aplankę nemažai piliakalnių, patinka istorija, todėl apie piliakalnius yra skaitę laikraščiuose ar kitoje spaudoje.

2. Nors didžioji dalis respondentų piliakalnį minėjo kaip praeities liudininką, visgi pirmiausia jį vertino per emocinę ir šeimos prizmę. Gyventojai ne kažin ką pasakė apie „savo“ piliakalnį – vieną kitą legendą ar jos nuotrupą, kad jis gražus, aplinka graži, kad toli nuo jo matyti. Nepaisant to, jis yra labai stiprus traukos centras – ten gali vienas parymoti, pasigrožėti vaizdais, rasti atokvėpį, pasvajoti, ten pirmiausia vedami vaikai, anūkai, svečiai. Didžioji dalis gyventojų patenkinti tuo, kad gyvena šalia piliakalnio, kuris yra neatskiriama jų gyvenimo dalis.

3. Apklausoje metu išryškėjo dar vienas aspektas – požiūris į piliakalnį kaip į praeities kovų liudininką. Nors apie tai ir nebuvo klausinėjama, jis labai akivaizdžiai matyti atsakymuose apie piliakalnio apibrėžimą, paskirtį, atsiradimo laiką, paplitimą, pavadinimą, legendas, tėvų ir mokytojų pasakojimus, ypatumą. Pradžią tokios nuostatos atsiradimui ir įsigalėjimui davė dar XIX a. pabaigoje vyravęs romantizuotas požiūris į istoriją apskritai ir J. Basanavičiaus suformuluota konkreti samprata apie piliakalnius kaip tautos pasididžiavimo vertas vietas. Mūsų respondentus toks požiūris pasiekė per tėvus ir senelius, mokyklą, spaudą, vykusias iniciatyvas.

Gauta 2018 01 30
Priimta 2018 04 05

Literatūra

- [1] BASANAVIČIUS, Jonas. Apie senovės Lietuvos piliakalniai. *Rinktiniai raštai*. Paruošė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1970.
- [2] BAUBONIS, Zenonas; ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos piliakalniai*. T. 1–3. Atlasas. Vilnius, 2005.
- [3] KARDELIS, Kęstutis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas, 2002.
- [4] KERBELYTĖ, Bronislava. *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius, 1999.
- [5] KULEVIČIUS, Salvijus. Antrasis pilių gyvenimas: istorinių pilių atmintis ir rekonstravimas modernioje Lietuvoje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2013, t. 16, p. 183–205.
- [6] *Lietuvos piliakalnių legendos*. Kaunas: Šviesa, 2007.
- [7] VITKŪNAS, Manvydas. Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“. *Karo archyvas*, 2016, t. 31, p. 274–325.

ARVYDAS MALONAITIS

Hillforts in the Eyes of Residents

Summary

The article presents a summary of the findings from a residents' survey conducted by the students of the Lithuanian University of Educational Sciences (former Vilnius Pedagogical University) from 2007 to 2010 as part of their fieldwork practice in regional studies. Based on the data of 74 questionnaires, the article discusses the information that the residents have about hillforts in general and their relationship with the specific hillfort in their immediate environment.

The survey was based on the following principles: (1) to be eligible for the survey, residents must have lived in the environment of a hillfort for a longer proportion of their life or must still live in the area of the hillfort, i.e., the hillfort must be constantly in a resident's field of vision, (2) residents have to be at least 50 years of age at the time of the survey, (3) former or present history teachers cannot take part in the survey, (4) the hillfort in the area the respondents of which are sought has to be sufficiently beautiful and easily recognisable, and (5) hillforts located in an urban area are excluded from the survey.

The questionnaire was developed with reference to the current recommendations for survey methodology. It included a total of 70 questions covering various aspects starting from the information about the hillfort and its environment, and childhood memories, and ending with the current relationship with it. Considering the age group of the respondents, all questions were open-ended, and interviewing took place in the form of a conversation. In terms of gender, most respondents were women (58, or 78.4%), whereas men comprised about one-fifth of the respondents (16, or 21.6%). As regards age, residents born between 1931 and 1940 made up the majority of the respondents (31.4%), with six men and 25 women among them.

Twelve questions were used to highlight the information about hillforts. The majority of the respondents were fairly well aware of the origin and purpose of hillforts; they knew a lot of hillforts and visited some of them; some were interested in the issues of hillfort origin and read something about it. Fourteen questions were used to identify the relationship with "one's own" hillfort. Despite the fact that the majority of the respondents viewed the hillfort as a witness of the past, they first of all saw it through their emotional and family prism. The majority of the residents were satisfied with the neighbourhood of a hillfort, which had become an indispensable part of their life and a very strong centre of attraction.

The survey pinpointed yet another aspect – the attitude towards a hillfort as a witness of the fights of the past. Although the respondents were not asked about it, this aspect stood out in their answers about the definition of a hillfort, its purpose, the period of its origin, function, its name, legends and stories told by parents and teachers, and its peculiar features.

Keywords: hillfort, a survey, respondent, survey data, residents' attitude